

**ODAM BO‘LISH QIYIN ROMANIDA INSONIYLIK MUAMMOSINING
BADIY-FALSAFIY TALQINI VA IJTIMOY MOHIYATI****Xudoyberdiyeva Mohira Abduvaxobjon qizi**

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti, O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti, O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2-bosqich talabasi.

E-mail: asatullovamohira.2006@gmail.com

Annotatsiya.

Ushbu maqolada O‘lmas Umarbekovning “Odam bo‘lish qiyin” romanida insoniylik muammosining badiiy-falsafiy talqini va ijtimoiy mohiyati tahlil qilinadi. Romanda yoshlar hayoti, ma‘naviy-axloqiy muammolar hamda shaxslararo munosabatlarning murakkab jihatlari yoritilgan. Maqolada insoniylik tushunchasining falsafiy mazmuni — shaxsning o‘zligini anglash va ma‘naviy kamolot sari intilishi bilan bog‘liq jihatlar ochib beriladi. Tadqiqot natijasida mazkur romanning insoniylikni shakllantiruvchi murakkab jarayonlarni chuqur badiiy va falsafiy yo‘sinda ifodalovchi asar ekanligi ilmiy asoslanadi.

Kalit so‘zlar: *O‘lmas Umarbekov ijodi, ma‘naviy tanazzul, ijtimoiy-axloqiy muammo, badiiy-falsafiy talqin, jamiyat, manfaatparastlik, psixologizm.*

Kirish. O‘lmas Umarbekov (1934–1994) — o‘zbek adabiyotida inson ruhiyati va uning murakkab qirralarini nozik mahorat bilan tasvirlagan adib, dramaturg va jamoat arbobidir. Uning "Odam bo‘lish qiyin" romani insoniylik muammosining badiiy-falsafiy talqini va ijtimoiy mohiyatini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Adib qahramonlar ruhiy dunyosini "ichkaridan" tahlil qilish orqali shaxsning ma‘naviy shakllanish jarayonini yoritishga intilgan. Asarda pokiza insoniy tuyg‘ularning murakkab ijtimoiy sharoitlar va shaxsiy manfaatlar bilan to‘qnashuvi natijasida yuzaga keladigan fojiaiy holatlar realistik usulda ifodalangan. Xususan, manfaatning insoniy qadriyatlardan ustun qo‘yilishi shaxsni ma‘naviy inqirozga yetaklashi qahramonlar taqdiri misolida tahlil etiladi.

Romanda Abdulla, Gulchehra, Samad va Sayyora kabi personajlar timsolida maktab davrini yakunlab, mustaqil hayot ostonasida turgan yoshlar avlodining ijtimoiy-psixologik qiyofasi chizilgan. Ularning maqsad va intilishlari dastlab beg‘ubor orzular hamda hayotga bo‘lgan yuksak ishonch bilan xarakterlanadi. Muallif o‘zbek xalqiga xos bo‘lgan milliy odamiylik va soddalik tuyg‘ularini Hojar buvining mehnatkashligi, Obid akaning fidoiyliigi hamda mehnat qahramoni Yusuf aka kabi personajlar orqali badiiy ifodalagan.

Bosh qahramon Abdulla obrazi intellektual salohiyati yuqori, maktabni "oltin medal" bilan tamomlagan va jamiyatda yuksak mavqeni egallashga intiluvchi shaxs sifatida namoyon

bo‘ladi. Biroq, uning o‘qimishli va muvaffaqiyatli mutaxassis bo‘lib yetishishi jarayoni asarda shunchaki yutuq emas, balki ma‘naviy-axloqiy sinovlar silsilasi sifatida talqin etilgan.

Asar syujetining rivojlanishida Gulchehra va Abdulla obrazlari o‘rtasidagi munosabatlar dinamikasi markaziy o‘rin tutadi. Gulchehra qishloq sharoitida shakllangan, yuksak axloqiy prinsiplarga ega va o‘z kasbiga (me‘morchilikka) sadoqatli qahramon sifatida gavdalanadi. Uning hayoti onasining kasalligi kabi og‘ir sinovlar bilan kechsa-da, u o‘z ilmiy va ijodiy maqsadlaridan voz kechmaydi. Gulchehraning qishloqni qayta barpo etish haqidagi loyihasi uning nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy foydali inson bo‘lishga intilishini ko‘rsatadi.

Abdulla obrazida esa ma‘naviy ikkilanish va tashqi ta‘sir natijasida yuzaga kelgan xarakter mutatsiyasi kuzatiladi. Uning Rossiyadagi ta‘limi va G‘ofur aka kabi shaxslar bilan muloqoti qahramonning qadriyatlar tizimini o‘zgartiradi. Abdulla uchun endi samimiy tuyg‘ular emas, balki "akademik" unvoni va ijtimoiy martaba birinchi o‘ringa chiqadi. Bu holat adabiyotshunoslikda individualizm va ma‘naviy tanazzul jarayoni sifatida baholanadi.

Tahlil.

Abdulla xarakteridagi salbiy evrilishlar va insoniy qiyofaning o‘zgarishi uning shaxsiyatida bolalik yillarida shakllangan chuqur ruhiy jarohat (travma) bilan bevosita bog‘liqdir. 7-sinf o‘quvchisi bo‘lgan Abdullaning dunyoqarashini o‘qituvchisi Husanxon akaning adolatsiz xatti-harakati tubdan o‘zgartirib yuboradi. Ustozning bilimli va iqtidorli Abdulladan ko‘ra, amaldorning o‘g‘liga ko‘rsatgan asossiz ehtiromi va Abdullaga nisbatan qo‘pol, jerkib muomala qilishi qahramon qalbida jamiyat haqidagi yangi, ammo noto‘g‘ri tasavvurni shakllantiradi. Bu holat qahramon ongida "bilim emas, balki mansab va ijtimoiy mavqe inson qadrini belgilovchi yagona mezon" degan destruktiv g‘oyaning ildiz otishiga sabab bo‘ladi.

Ushbu ma‘naviy "jarohat" Abdullani butun umr ta‘qib qiladi. U kelajakda "katta odam" bo‘lishni va hamma unga bosh egishini istaydi. Biroq, bu yo‘ldagi intilish (akademik unvoniga erishish, nufuzli doiralarga kirish) uning samimiy insoniy fazilatlarini qurbon qilishi evaziga keladi. Natijada, u jamiyat nazarida muvaffaqiyatli olim bo‘lib ko‘rinsa-da, aslida o‘z vijdoni oldida mag‘lubiyatga uchragan, yaqinlari oldida xiyonatga qo‘l urgan "ma‘naviy majruh" shaxsga aylanadi. Uning akademik darajasi tashqi yutuq bo‘lsa-da, ichki dunyosidagi arosat va halovatning yo‘qligi uning ma‘naviy tanazzulini isbotlovchi asosiy dalildir.

Insonning jamiyatdagi o‘rnini va uning mohiyatini baholashda muallif xalq maqollaridagi teran hikmatlarga tayanadi: "*Odam bordir odamlarning naqshidir, Odam bordir hayvon unda yaxshidir*" bayti asardagi obrazlar tizimini ikkiga ajratib beradi. Abdullaning otasi G‘ofur aka timsolida mansab ortidan quvmagan, halol mehnat va kamtarlikni hayotiy shior qilgan "komil inson" obrazi jamiyatning ma‘naviy naqshi sifatida namoyon bo‘ladi. U hech qanday unvonga ega bo‘lmasa-da, vijdoni pokligi bilan atrofida qilarga namuna bo‘ladi.

Aksincha, Abdulla va uning ustozlari Husanxon aka faqat tashqi qobiqdan, ya'ni amaldan va unvondan iborat bo'lib, ichki vijdoni so'ngan qiyofalar sifatida antiteza usulida qarama-qarshi qo'yiladi. Bu tahlil shuni ko'rsatadiki, ilm va yuksak unvon qalbda odamiylik, mehr va shafqat bo'lmagan taqdirda insonni yuksaltira olmaydi, balki uning ichki qashshoqligini yanada yaqqol ko'rsatib beradi.

Ekzistensial inqiroz va ruhiy yolg'izlik Gulchehra obrazi orqali muallif intellektual salohiyat va yuksak bilim har doim ham insonni ichki ruhiy inqirozdan himoya qila olmasligini mahorat bilan ochib beradi. Gulchehra — o'z kasbiga sadoqatli, qishloq taraqqiyoti uchun loyihalar ustida ishlayotgan, iqtidorli mutaxassis. Biroq, uning o'z joniga qasd qilishi — kutilmagan hodisa emas, balki uzoq vaqt davomida uning qalbida to'planib kelgan tushunilmaslik, xiyonat va ijtimoiy yolg'izlikning fojiviy yakunidir.

Gulchehra timsolida ma'naviy poklik va samimiyatning vijdotsiz dunyoqarash (Abdulla) bilan to'qnashuvi fojia keltirib chiqaradi. Adib bu vaziyatda qahramonni hukm qilish emas, balki uning "chiqib bo'lmas vaziyat"ga tushib qolgan ruhiyatini tushunishga harakat qilish lozimligini uqtiradi. Insonning ichki olami ba'zan tashqaridan ko'rinmaydigan darajada og'ir yukni ko'taradi va ana shu yuk (tushkunlik, umidsizlik) bilimli insonni ham halokat yo'lga yetaklashi mumkin. Gulchehraning yolg'iz qolishi va o'zini boshqara olmasligi jamiyatning o'z ichidagi a'zolariga nisbatan naqadar e'tiborsiz bo'lib qolganini ko'rsatuvchi achchiq haqiqatdir.

Xulosa.

O'lmas Umarbekovning "Odam bo'lish qiyin" romani tahlili shuni ko'rsatadiki, insoniylik muammosi shunchaki shaxsiy axloq masalasi emas, balki jamiyat bilan bog'liq murakkab jarayondir. Romanda insoniylik muammosi individual va umumiy darajada tadqiq etiladi. Jamiyatdagi adolatsizlik, ikkiyuzlamachilik va manfaatparastlik kabi illatlar insonning ma'naviy qiyofasini o'zgartirishga majbur qiluvchi omillar sifatida tasvirlanadi. Bunday murakkab sharoitda shaxsning o'zligini va vijdoni pokligini saqlab qolishi eng oliy sinovdir.

Asar qahramonlari taqdiri tahlili inson hayotida qabul qilingan har bir qaror uning kelajakdagi ma'naviy qiyofasini belgilashini isbotlaydi. Abdulla obrazi misolida ko'ringanidek, tashqi muvaffaqiyat va soxta obro' insonning ichki dunyosidagi bo'shliqni to'ldira olmaydi. Binobarin, ma'naviy barqarorlik va vijdon uyg'oqligi har qanday moddiy yoki martaba yutug'idan ustun turadi. Muallif inson hayotidagi eng muhim qadriyat sifatida odamiylikni ilgari suradi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ilm, mansab yoki ijtimoiy martaba, agar uning asosida mehr, vijdon va halollik kabi fazilatlar yotmasa, insonni haqiqiy baxtga yetaklay olmaydi.

"Odam bo'lish qiyin" romani insonni inson qiladigan asosiy mezon uning tashqi yutuqlari emas, balki ichki dunyosi, axloqi va ma'naviyati ekanini ochib beradi. Asar bugungi kunda

ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan bo‘lib, har bir kitobxonni o‘zligini anglashga va insoniylik qadriyatlarini asrab-avaylashga chorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Umarbekov O‘. Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: Sharq, 2002.
2. Umarbekov O‘. Odam bo‘lish qiyin: Roman. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
3. Umarbekov O‘. Odam bo‘lish qiyin. [Elektron resurs]. – Kirish rejimi: https://uz.wikipedia.org/wiki/Odam_bo‘lish_qiyin